FRANCKESCHE
STIFTUNGEN

Alte Drucke

M. TVLLII CICE-||RONIS OFFICIORVM LIBRI || III. Opera & diligentia Vuolffgangi Ane-||mœcij ex uetustissimo codice, plusquàm in cen-||tum locis ...

Cicero, Marcus Tullius

Coloniæ, 1537/1538

VD16 C 3185

Marci Tullii Ciceronis Officiorum liber III.

Nutzungsbedingungen
Die Digitalisate des Francke-Portals sind urheberrechtlich geschützt. Sie dürfen für wissenschaftliche und private Zwecke heruntergeladen und ausgedruckt werden. Vorhandene Herkunftsbezeichnungen dürfen dabei nicht entfernt werden.
Eine kommerzielle oder institutionelle Nutzung oder Veröffentlichung dieser Inhalte ist ohne vorheriges schriftliches Einverständnis des Studienzentrums August Hermann Francke der Franckeschen Stiftungen nicht gestattet, das ggf. auf weitere Institutionen als Rechteinhaber verweist. Für die Veröffentlichung der Digitalisate können gemäß der Gebührenordnung der Franckeschen Stiftungen Entgelte erhoben werden.
Zur Erteilung einer Veröffentlichungsgenehmigung wenden Sie sich bitte an die Leiterin des Studienzentrums, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Terms of use
All digital documents of the Francke-Portal are protected by copyright. They may be downladed and printed only for non-commercial educational, research and private purposes. Attached provenance marks may not be removed.
Commercial or institutional use or publication of these digital documents in printed or digital form is not allowed without obtaining prior written permission by the Study Center August Hermann Francke of the Francke Foundations which can refer to other institutions as right holders. If digital documents are published, the Study Center is entitled to charge a fee in accordance with the scale of charges of the Francke Foundations.
For reproduction requests and permissions, please contact the head of the Study Center, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

urn:nbn:de:gbv:ha33-1-150013

Visual Library

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORUM liber III.

Hic Hannibale pulso Aphricã fecit tributariam.

Aequalis ad ætatẽ refertur.

Decora cõtentio ac traductio.

PVBLIVM SCIPIONEM Marce fili eum, qui primus Aphricanus appellatus est, dicere solitũ scripsit Cato (qui fuit fere eius æqualis) nunquam se minus ociosum esse q̃ cum ociosus: nec minus solum, q̃ cum solus esset. Magnifica uero uox & magno uiro, & sapiente digna, quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neq; cessaret unq̃, & interdũ colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ languorẽ afferunt cæteris, illum acuebant, ociũ & solitudo. Vellem & nobis hoc idem uere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus. Nam & à Republica forensibusq; negocijs, armis impijs, uiq; prohibiti ocium persequimur. Et ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec ociũ hoc cum Aphricani ocio, nec hæc solitudo cum illa comparãda est. Ille enim requiescens à Republica pulcherrimis muneribus, ocium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum, tanq̃ in portũ, se in

Cessare, p ociari, aut nihil agere.

Acuere, p acriorem facere.

Verecunde collatione ingreditur.

se in solitudinē recipiebat. Nostrū autem ociū negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est. Extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est quod dignū nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam uiximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, nō solum ex malis minima oportere eligere, sed etiā excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni, propterea & ocio fruor, non illo quidem, quo debeat uti is, qui quondam peperisset ocium ciuitati: nec eam solitudinem languere patiar, quam mihi affert necessitas nō uoluntas. Quanq̄ Aphricanus maiorem laudem, uel meo iudicio, assequebatur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus ocij, nullū solitudinis, munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitādo cōsequebatur, nec ociosum, nec solum unq̄ fuisse. Nos autē qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tempore euersa, q̄ multis annis stante Republica scripsimus. Sed cum tota philosophia mi Cicero fru-

Latenter suum ociū cōmēdat.

Sapiēs neque ociosus unquā neq; sol⁹.

frugifera & fructuosa, nec ulla pars eius incul ta ac deserta sit, tamen nullus feracior, in ea lo cus est nec uberior, q̃ de officiis, à quibus cõstanter honeste q́; uiuendi præcepta ducunt. Quare quanq̃ à Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hoc te assidue audire, atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undiq; circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicq̃ aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingredi cogitant, tamẽ haud scio an nemini potius q̃ tibi. Sustines enim nõ paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse hominis. Suscepisti onus præterea graue, & Athenarum & Cratippi: ad quos cum tanq̃ ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore cõtendere (si discendi labor est potius quàm uoluptas) tantum fac, ut efficias, neue committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse uideare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Memoriæ, id est, ætatis.

Loci cohortandi: primum à re, deinde ab expectatione, quã à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

60 Noue dixit discendi, pro discere.

* Publium Scipionem.) Orditur à χρείᾳ, & poterit hic locus esse exemplo τῶν χρειῶν tractandarum.

Magnifica uox.) Laudat χρείαν.

Nam

Nam & à.) Accommodat ad suum institutum.
Ille enim requiescens.) Dissimilitudo.)
Sed cum tota.) Cōmendatio dedicatioq; operis.
Quod cum omnibus.) Exaggerat suasoriis locis.

¶ Reprehēsus Panætius, q tria genera pollicitus, tertiū non exoluerit. Ab aliis item notatus q eā partem homo Stoicus induxerit, in qua diceret cum honestate pugnare utilitas, atq; à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quémque nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus, tribus generib9 propositis, in quibus deliberare homines, & cōsultare de officio solerent, uno cum dubitarēt honestúmne id esset, de quo ageret, an turpe, altero, utilene esset, an inutile, tertio, si id q̄d speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. De tertio autem genere deinceps se scripsit dicturū, nec exoluit id, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius, Possidonio est, triginta annis uixisse Panætium, postea quam * eos libros edidisset. Quem locum miror à Possidonio breuiter esse tactum in quibusdā commentarijs, presertim cum scribat nullū esse locum in tota philosophia tam necessariū. Minime uero assentior his, qui negāt eum locum à Panætio prætermissum, sed cōsulto relictū: nec omnino scribēdum fuisse, quia nunquam posset utili-

* Aliâs Illos.

utilitas cum honestate pugnare, de quo alterũ potest habere dubitationem, adhibẽdúmne fuerit hoc genus, quod in diuisiõe Panætij tertium est, an plane omittendum, alterum dubitari nõ potest, quin à Panætiõ susceptum sit, sed relictum. Nam qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturũ. Accedit eodem testis locuples Possidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Ruffum dicere solere, qui Panætiũ audiuerat, ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret. Oris em̃ pulchritudo, reliqui corporis imitandi spem auferebat: sic ea, quæ Panætius prętermisisset, & nõ perfecisset, propter eorũ, quæ perfecisset pręstantiam, neminẽ esse persecutũ. Quamobrẽ de iudicio Panętij dubitari non potest. Rectène aũt hanc tertiã partẽ ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam siue honestũ solum bonum est, ut Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summũ bonum est (quemadmodũ Peripateticis nostris uidetur) ut omnia ex altera parte collata uix minimi momenti instar habeant, dubitandũ non est, quin nunq̃ possit utilitas cum honestate cõtendere. Itaq; accepimus Socra-

Nobilis illa Venus Apellis capite tantũ absoluta, reliq; corpore deliniata solum.

Vnicũ bonũ Stoici ponũt, Peripatetici ordinẽ bonorum inducunt.

cratem solitum execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut hi quicquid honestũ esset, id utile esse cẽserent: nec utile quicq̃ quod non honestũ. Quod si is esset Panætius, 61 qui uirtutẽ propterea colendã diceret, ꝙ ea efficiens utilitatis esset, ut hi, qui res expetendas, uel uoluptate, uel indolentia metiuntur, liceret ei dicere utilitatẽ aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestũ sit, quæ autem huic repugnẽt specie quadã utilitatis, eorũ neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem, non uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua quod utile uideret, cum eo q̃d honestum est, cõpararetur. Etenim q̃d suum bonum à Stoicis dicitur, cõuenienter naturæ uiuere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, naturã 62 cum uirtute congruere semper: cetera autẽ quæ secundum naturã essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc cõparationem recte nõ esse introductam, nec omnino de eo genere quicq̃ præcipiẽdum fuisse. Atq; illud quidẽ honestũ, quod proprie uereq; dicitur, id in sapiẽtibus est solis, neque à uirtute diuelli unq̃ potest. In his autẽ in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum, honestum nullo modo esse, sed

Legere, p sumere, uel deligere. Vera uirtus in uno sapiẽte. Simulachra eius etiam in mediocribus.

Mesa & adiaphora. sed similitudines honesti esse possunt, Hæc enim officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant, & ea cõmunia sunt, & late patent, quæ & ingenij bonitate multi assequũtur, & progressione discẽdi. Illud autẽ officium q̃d rectum ijdem appellant, perfectum atq; absolutum est, & ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec præter sapientem cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate uidetur esse perfectum, propterea quòd uulgus quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autẽ in poëmatibus, & in picturis usu uenit, in alijsq; compluribus, ut delectẽtur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda nõ sint, ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, q̃d capiat ignaros, qui quidem quid in unaquaq; re uitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cũ sint docti à peritis, facile desistunt sentẽtia. Hæc igit̃ officia, de quibus in his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaq; his omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec uero cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorãtur, aut cum Fabricius, aut Aristides iustis nominãtur, aut ab illis for-

Omnes numeros, id est, nulla pars deest.

De artib⁹ nemo recte iudicat nisi artifex, de uirtute nõ nisi sapiens.

Docti participium.

Virtutis indoles.

Decij pater & filius.

Scipiones

fortitudinis, aut ab his iustitię tanquam à sapiẽtibus petitur exemplum. Nemo eñ horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic uolumus. Nec hi, qui sapiẽtes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lelius sapiẽtes fuerunt. Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémque sapientum. Quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est cum utilitatis repugnãtia comparari, nec id quod communiter appellamus honestũ, quódque colitur ab his, qui bonos uiros haberi se uolunt, cum emolumẽtis unquam est comparãdum. Támque id honestum, quod in nostram intelligẽtiam cadit, tuendum, conseruandúmque est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uerèque est honestum sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de his, qui conuersatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni uiri non solent. Itaque existimo Panætium cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse q̃d dixerit, solere modo, non etiã oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm q̃d honestum:

fratres. Fabricius auri contemptor. Aristides Atheniensis, ob abstinentiã, iusti cognomen meruit Cato & Lælius sapientes cognominati.

64

Videnum sit legendum cum utili ut repugnans cõparari.

65

Epicurei.

Mõ, pro duntaxat.

nestum: sed hæc etiam inter se cōparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquam addubitationem afferre soleat, cōsiderandumque uideatur? Credo si quādo dubitatio accidit, quale sit id, de quo cōsideretur. Sæpe eñ tempore fit, ut q̄d plerunque turpe haberi soleat, inueniatur nō esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid q̄d pateat latius. Quod potest esse maius scelus, q̄ non modo hominem, sed etiā familiarē occidere? Num igit se obstrinxit scelere, si quis tyrannū occiderit, quis familiarem? Populo quidē Romano nō uidetur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatē, imò uero honestas utilitatem secuta est.

Exponit quem habeat intellectum, cū honestas dicit cum utilitate pugnare.

*Panætius igitur.) Distributio continet argumentum tertij libri. Nam hic præcipitur, quid sequendum sit, si utilitas cum honestate pugnet.

Recténe autem hanc.) Ociosa disputatio est, cum Stoici ne utile quidem quicquam dicant, quod nō sit idem honestū. Cur Panætius dixerit utilitatē pugnare cum honestate. Cicero respōdet, primū hic nō de perfecto officio, sed de medijs disputari. Et tamen ne in medijs quidē officijs utilitatem esse iudicandā, si ab honesto dissideat: posse autem quæri à mediocribus hominibus sæpe, an quod uidetur utile, sit re uera utile.

In his autem in quibus.) Et sapientem illum suum Stoici & κατόρθωμα imaginatione tantum concipiunt, sicut perfectum oratorem fingunt.

Quod rectum.) Id est, κατόρθωμα.

¶Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat, ut iustitiā uel solum, uel maximū bonum statuamus, iniustitiā malorū maximum

ximum: nihilq; ad priuatum commodum, sed ad cōmunem societatem referantur omnia.

ITaq; ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo quod honestum intelligimus, pugnare id uidebit, quod appellamus utile, formula quædā disputandi constituenda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunq̄ recedemus. Erit aūt hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime cōsentanea, quam quidē in his libris propterea sequimur, quòd quanq̄ à ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, qui quæ honesta sunt anteponunt his, quæ uidentur utilia: tamen splendidius hęc ab eis disseruntur, quibus quicquid honestum est, idem utile uidet: nec utile quicq̄, quod non honestum, q̄ ab his, quibus aut honestū aliquod nō utile, aut utile nō honestum. Nobis autem nostra Academia magnā licentiam dat, ut quodcunq; maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere: sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere cōmodum, magis est contra naturam, q̄ mors, q̄ paupertas, q̄ dolor, q̄ cætera, quæ possunt aūt corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanū, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq;

Olim ijdē Academici & Peripatetici.

Quoduis incommodum potius accipiēdum q̄ iniuste quid committēdum.

M emo-

Mira similitudo qua & D. Paul' utitur de societate mẽbrorũ inter se.

emolumentum spoliet, aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam quæ maxime est secundum naturam humani generis societatem. Vt si unumquodque membrum sensum hũc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi mẽbri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset. Sic si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit emolumenti sui gratia, societas hominum, communitasque euertatur necesse est. Nam sibi ut quisque malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere cõcessum est, non repugnante natura. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque uero hoc solum natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorũ, quibus in singulis ciuitatibus Respublicæ continentur, eodẽ modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc uolunt, incolumẽ esse ciuium coniunctionem. Quam, qui dirimũnt, eos morte, exiliis, uinculis, dãno coërcent. Atque hoc multo magis efficit ipsa naturæ ratio, quę est lex diuina & humana, cui parere, qui uelit (omnes autem parebunt, qui secũdum naturam uolent uiuere) nũquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secũdum natu-

Ratio naturæ, ius gentiũ, ius ciuile, q̃d hic leges populorum uocat.

naturam excelsitas animi & magnitudo, itemque co[redacted], iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. Quæ quidem cōtemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem de altero sui commodi causa, magis est contra naturam quàm mors, quàm dolor, q̃ cætera generis eiusdem. Itemq; magis est secundum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores molestiasq; suscipere, imitantem Herculem illum (quem hominum fama, beneficiorum memoria in concilio cœlestium collocauit) quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine & uiribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere nō posse. Deinde qui alterū uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat cōtra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriā. Si nihil existimat cōtra naturam fieri in hominibus uiolādis, quid cū eo disseras, qui omnino homi-

Virtus maxime secūdū naturā Hercules ob benefacta in genus mortalium deus habitus.

Cōplexio qualiscūq; 67

M 2 nem

nem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidē censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem, errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ uitium animę uitijs grauius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadē sit utilitas uniuscuiusq; & uniuersorum. Quam si ad se quisq; rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atq; si etiā hoc natura præscribit, ut homo homini, quicūq; sit, ob eam ipsam causam, q; is homo sit, consultum uelit necesse est secundū eandē naturam omniū utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturę. Idq; ipsum (si ita est) certe uiolare alterum lege prohibemur. Verum autē primum, uerum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, q̄d quidam dicunt parenti se aut fratri nihil detracturos commodi sui causa, aliam rationem esse ciuium reliquorū, hi sibi nihil iuris, & nullam societatem cōmunis utilitatis causa, statuunt esse cum ciuibus, quæ sententia omnē societatem distrahit ciuitatis. Qui autē ciuium rationem dicunt esse habendam, externorū negant, hi dirimunt cōmunem humani generis societatē, qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quæ qui tollut, etiam aduersus deos immortales impij iudicandi sunt. Ab his enim cōstitutam inter homines societatem

Societatis ius nō modo cū propinqs, sed etiam cū uniuersis ciuib⁹, & postremo & cum hospitib⁹ seruandum.

tem

tem euertunt. Cuius societatis arctissimum uinculum est, magis arbitrari esse cõtra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, q̃ omnia incommoda subire uel externa, uel corporis, uel etiam ipsius animi, quæ uacent iustitia. Hæc enim una uirtus omniũ est domina, & regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit, nónne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullã rem utili? Minime uero. Non enim mihi est uita mea utilior, q̃ animi talis affectio, neminẽ ut uiolem cõmodi mei gratia. Quid si Phalerim crudelẽ tyrannum, & immanẽ uir bonus, ne ipse frigore cõficiatur, uestitu spoliare possit: nónne faciat? Hęc ad iudicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuę utilitatis causa detraxeris, inhumane feceris, contraq; naturæ legem. Sin autẽ is tu sis, qui multã utilitatem Reipublicæ atq; hominũ societati, si in uita remaneas afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autẽ id non sit eiusmodi, suum cuique incommodũ ferendum est potius, q̃ de alterius cõmodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, q̃ detractio atque appetitio alieni. Sed cõmunis utilitatis derelictio cõtra naturã est. Est enim iniusta. Itaq; lex ipsa naturæ, quæ

Alienũ nihil usurpãdũ, nec si citra cuiusquam iniuriam fieri potest.

Hominĩ ad nihil utili detrahere licet, si eõ spectes ut societati ꝓsis, nõ proprie tibi.

utilitatem hominum cõseruat, & continet, decernit profecto ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientẽ, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ, qui si occiderit, multum de cõmuni utilitate detraxerit. Modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseq; diligẽs, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaq; semper officio fungatur, utilitati cõsulens hominum, & ei (quam ipse commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudiciũ est. Nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neq; est cõtra naturã spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. Atque hoc omne genus pestiferum, atq; impium ex hominum cõmunitate exterminandum est. Etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanq̃ spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas beluæ à communi tanq̃ humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones hæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturũ fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem

Causam, id est, prætextũ, & commenticiam defensionẽ.

Efficax argumentũ à maiore.

nem fugiẽdum: quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quod omnino turpe non ſit. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: Vt geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare ut quædam ſibi concedantur, quò facilius quæ uelint explicent: Sic ego à te poſtulo mi Cicero, ut mihi cõcedas (ſi potes) nihil præter id quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum: Sin hoc non licet propter Cratippum, at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. Mihi utrumuis ſatis eſt, & tum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec prę terea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc defendendus eſt, q̃d non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit. Neque enim ei fas erat, ſed ea, quæ uidetur utilia. Nihil uero utile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatq; ullam peſtem maiorem in uitam hominum inuaſiſſe, quàm eorũ opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ uideretur eſſe, nõ quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt

Faſtigium id eſt, ſummam manũ, ab ædificijs trãſlatũ, quibꝰ perfectis conus aliquis imponit in ſummo.

Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro,

Prouerbialiter à militia trāslatum, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, q nullis auxiliaribus copīs adiuti committerent.

Panætium explicatum est, quod quidē mihi probaret de his, quæ in manus nostras uenerunt.

* Detrahere igitur aliquid.) Summa utilitas hominum est conseruatio societatis humanæ. Proinde cēsendum est inutile esse quicquid lædit societatem. At iniustitia lędit societatem, ergo nulla ex ea potest colligi utilitas. Et primū de iniustitia dicit, postea de utilitatibus pugnantibus cum reliquis uirtutibus.

Vt si unumquodque.) Similitudo.

Iure gentium.) Ius gētium est ratio & communis sensus hominum. Leges populorum, suum cuiusq; ciuitatis ius est.

Etiam aduersus deos.) Amplificat à religione.

Etenim ut membra.) Similitudo.

¶Ne qua nos cōmoditas quantáuis cū summa etiā impunitate cōiuncta permoueat, ut uel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

QVum igit aliqua species utilitatis obiecta est, nos cōmoueri necesse est. Sed si cum attenderis, turpitudinē uideas adiunctā ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit, tum nō utilitas relinquenda est, sed intelligendū ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse nō posse. Quod si nihil est tam contra naturam, q̄ turpitudo (recta enim & cōuenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, q̄ utilitas, certe in eadem re utilitas & turpitudo esse non potest. Itēq; si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetēda est (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, q̄ reliqua omnia, q̄d Aristoteli placet, necesse est quod honestum sit, id esse

esse aut solum, aut summum bonum: quod autē bonum, id certe utile. Ita quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid quod utile uisum est arripuit, id cōtinuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, ex pilationes, direptionesq́ sociorum & ciuium. Hinc opum nimiarū potentiæq́ non ferēdæ. Postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnādi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident, pœnam (non dico legum, quas sæpe perrūpūt) sed ipsius turpitudinis (quę acerbissima est) non uident. Quamobrē hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio. (Est enim totum sceleratū & impium,) qui deliberāt, utrum id assequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enī dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerit. Ergo ea deliberāda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq́ etiam in omni deliberatione cælandi, & occultandi spes, opinioq́ ea remouenda est. Satis enī nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq́ cælare possimus, nihil tamen nobis auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse facien-

Turpis utilitas oīm scelerū parens.

Turpitudo per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

Turpi in re, turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea prę ceptio & semper in pectore gestanda.

Libro II. de Republica: Fabula Gygis Platonici, quem habeat sensum.

faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra discessisset magnis quibusdã imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq́ equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent, quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, ãnulumq́ aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, erat autem regius pastor. Tum in cõcilium pastorum se recepit, ibi cum palam eius ãnuli ad palmam conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat. Idem rursus uidebatur, cum in locum ãnulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate ãnuli usus reginæ stuprum intulit, eaq́ adiutrice regẽ dominum interemit, sustulitq́, quos obstare arbitraretur. Nec in his quisq̃ eum facinoribus potuit uidere. Sic repente ãnuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum ãnulum si habeat sapiens, nihilo plus sibi licere putet peccare, q̃ si non haberet. Honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. Atq; hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidem, sed non satis acuti fictam, & cõmenticiam fabulã dicunt prolatam à Platone, quasi uero ille aut factũ id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est uis huius ãnuli, & huius exempli, si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris,

Pala, massa qua anuli gemma claudit.

Cui rei fabulæ fingãtur, ne pe ut exẽpla proponantur.

ceris, si id dijs hominibusq; futurum sit semper ignotũ, sis ne facturus? Negãt id fieri posse, q̃q̃ potest id quidem. Sed quæro quod negant posse, id si posset, quidnã facerent? Vrgent rustice sane, negant eñ posse, & in eo perstant: hoc uerbum (si) quid ualeat non uident. Cum enim quærimus, si possint cælare, quod facturi sint, non quærimus, possint ne cælare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint se impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse, concedãt. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur relinquendáne sit honestas, propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possítne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collega Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cœpissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollẽdam, quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiã ipsi Collatino placere deberet. Itaq; utilitas ualuit propter honestatẽ, sine qua nec

In Collatino propter inuidiam nois eiectio, q̃ publicæ utilitati cõsultum est, ne honestas quĩdem absu-

It Rhomulus ut solus imperaret Rhemum fratrem occidit, hanc quidē causam prætexēs, quòd mœnia cōtra legem trāsiliisset Rhomulus Quirinus.

nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit non ita. Species enim utilitatis animum pepulit eius, cum uisum esset utilius solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatē, & humanitatem, ut id quod utile uidebatur, neque erat, assequi posset, & tamen muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilē, nec sane idoneam. Peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim.

* Quare error hominum.) Rhetorice amplificat errorem hominum taxans.

Satis enim nobis.) Exaggerat honesta propter se, non propter famam deligenda. Turpia uitanda propter sese, uel si ignominia aut pœna nulla sequeretur.

Hinc ille Gyges.) De Gyge locus est apud Platonē II. πολιτειῶν.

Ibi cum palam.) Pala, massa qua anuli gemma tegitur.

Incidunt sæpe.) Exemplum.

¶Proprijs cōmodis quatenus cuique inseruire permissum.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, alijs tradendæ, cum his ipsi egeamus, sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. Scite Chrysippus, ut multa, qui stadiū (inquit) cucurrerit, eniti & contendere debet, quàm maxime possit, ut uincat, supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in uita sibi quenque petere, quod pertineat ad usum non ini

iniquum est, alteri deripere, ius non est.

¶Formula in amicitijs, ut semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio & honesti ratio patitur: Cæterũ ne qua res turpis, aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maxime autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod nõ sit æquum, cõtra officium est. Sed huius generis totius breue & non difficile præceptum est. Quæ enim uidẽtur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunq̃ anteponenda sunt. At neq; contra Rempublicam neque contra iusiurandum ac fidem amici sui causa uir bonus faciet, ne si iudex quidẽ erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit, ut orandæ litis tempus, q̃ad per leges liceat accõmodet. Cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. Itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si cum teneremus, quæ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo antè dixi, honeste amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint,

Commodandum amicis, sed citra aras.

Quatenus obsequendum amicis.

Malim eq dẽ ad ampliationẽ q̃ ad clepsydram numerum referre.

Iudex q̃d salua fide præstare nõ possit, ne rogan-

dus quidē est. uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis. Nam in sapientibus uiris, atque perfectis, nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrānus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commēdandorum suorum causa postulauisset, uas factus est alter eius sistendi, ut si ille non * reuertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit ut se in amicitiam tertium ascriberent. Cum igitur id quod utile uidetur in amicitia, cum eo quod honestum est cōparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. Cum autem in amicitia quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponātur amicitiæ, & sic habebitur is, quem exquirimus delectus officii.

Fides amico præstāda.

74 Damon & Pythias nobile par amicorū.

* Aliâs reuertisset ad diem.

Iaceat, i. negligat.

* Maxime autem perturbātur.) In amicitia quantum utilitati amicorum tribuēdum sit, scite Pericles: usque ad aras gratificandum amicis.

Ponit enim personam.) Similitudo, ut in iudiciis tam diu amici causam tueatur, dum per leges licet: ita in aliis rebus ea præstet, quæ fas est.

Damonem & Pythiam.) Exemplum.

¶In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium ullum uideri utile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei utranque in partem exempla.

Sed

SEd utilitatis specie in Republica sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, ut Aeginetis (qui classe ualebant) pollices præciderent, hoc uisum est utile (nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Piræo) sed nihil quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Penus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere, quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola. Vsu uero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Respublica cum sæpe alias, tum maxime bello Punico secundo, quæ Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quam unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque ut urbe relicta, coniugibus, & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent,

In Corintho delenda, falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit, quod crudeliter. Aegina insula è regione 75 Atticæ. Pireus portus Athenarum. Aliter Petronius. Cannensi à Cannis uico Apuliæ ubi Paulus Aemilius fuit cum innumerabili ciuium, & sociorum Romanorum multitudine cæsus. Trœzen in Peloponneso in sinu Argolico qua olim Pos-

Cyrsilum quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus cooperuerũt. Atq; ille sequi utilitatem uidebatur. Sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium Rei publicæ salutare, sed id scire opus non esse, postulauit, ut aliquem populus daret, qui cum cõmunicaret. Datus est Aristides, huic ille classem Lacedæmoniorũ, quæ subducta esset ad Gytheum clàm incendi posse, quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audiuisset, in cõcionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum nõ esset, id ne utile quidem putauerũt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide, repudiauerunt. Melius hi q̃ nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. Maneat ergo q̃d turpe sit id nunq̃ esse utile, ne tum quidem, cum id quod utile esse putes, adipiscare. Hoc em̃ ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

fidonia dicta. Cyrsilũ, aliĳ Lycidã fuisse scribũt.

Historia est apud Demosthenem ἐν τῷ περὶ στεφάνου λόγῳ. Sic sic accipiẽdi erãt, qui nũc tyrannis nostris oĩa uel turpissima suadẽt modo q̃stuosa.

Gytheum nobile nauale Lacedæmoniorum.

In altero notat⁹ Põpeius, q ex Piratis à se uictis, aliq̃t milia per colonias diuisit, in altero Cæsar, q Cãpanorum agros distribuit.

• Cyrsilum quendam.) Historia recẽsetur à Demosthene περὶ στεφάνου. τὸν δ᾽ ὑπακούειν ὑμῖν ἐπιταττομένοις ἀποφηνάμενον κυρσίλον καταλιθώσαντες οὐ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες αἱ ὑμέτεραι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

Melius hi quàm nos.) Pompeius diuisit piratas in colo-

Ionias, Cæsar Campanorum agrum diuisit.

¶ In contractibus communibus, quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam iureconsultorum more, deq; ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad stoicam rationem oĩa refert, alter ex hoĩm consuetudine & iure ciuili moderatur.

SEd incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideat, ut animaduertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones. Si (exẽpli gratia) uir bonus ab Alexandria ad Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit, in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit, dicturúsne sit id Rhodijs, an silentio suum q̃ plurimo uenditurus? Sapientem & bonum uirum fingimus, de eius deliberatione & cõsultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet an turpe non sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet, magno & graui Stoico, aliud Antipatro discipulo ei⁹ homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino quod uenditor norit, emptor ignoret. Diogeni uenditorem, quatenus iure ciuili cõstitutum sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere, & quoniã uendat, uelle q̃ optime uẽdere: Adue

Soluisse neutraliter, id est, nauigasse.

Festiuus dialogismus inter Diogenẽ & Antipatrum.

xi, exposui, uendo meum non pluris quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia, cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati, eaque lege natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua communis sit utilitas, uicissimque communis utilitas tua sit utilitas, cælabis homines quid his adsit commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud cælare, aliud est tacere: neque ego nunc te cælo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum, quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici utilitas: Sed non quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò uero (inquiet ille) necesse est. Siquidem inter homines natura meministi coniunctam societatē. Memini, inquiet ille. Sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, ne uendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quàmuis hoc turpe sit, tamen quoniam expedit, faciam. Sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte ea re, quia turpe sit non esse faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent. Pestilentes sint, & habeantur salu-

salubres, ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes, male materiatæ, ruinosæ, sed hoc præter dominum nemo sciat, quæro si hoc emptoribus uenditor nō dixerit, ędesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit, num id iuste, aut improbe fecerit? Ille uero (inquit Antipater) improbe facit. Quid enim est aliud erranti uiam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est: si hoc non est emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm uiam non monstrare. Nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille quod non placebat proscripsit, tu quod placebat emisti. Quod si qui proscribunt uillam bonam, beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione, multo minus igitur, qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandū putas? Quid uero est stultius, q̄ uenditorem eius rei, quā uendat, uitia narrare? Quid aūt tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? Sic ergo in quibusdā causis dubijs ex altera parte defenditur

Quidā cubilibus legunt pro latebris.

Publicæ execrationes Atheniensiū in eos, qui uiam erranti non mōstrassent.

Tabula rerum uenalium.

Præco, auctionarius.

honestas, ex altera utilitas, ita de utilitate dicitur, ut id quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam non facere, turpe. Hęc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis, sæpe dissensio.

* In huiusmodi causis.) Diuersę philosophorum sententiæ ac rationes recitantur.

Quid enim aliud.) Obserua exemplum Atheniensium, qui execrari soliti sunt eos, qui errāti uiam non monstrarent.

¶ Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino uiro bono neque simulandum esse quicquam, neq; dissimulandū sui commodi causa, etiam si mos, legésque ciuiles quædam reticeri non uetent.

QVæ diiudicanda sunt. Non enim ut quęreremus exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cælare emptores debuisse. Neque enim id est cęlare, cum quid reticeas, sed cum quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa uelis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem cælandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni, uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. Hæc tot & alia plura, nonne inutile est uitiorum subire nomina? Quod si uituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de his existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt?

Aliud cęlare, aliud reticere.

Turpe cęlare quod est, turpi⁹ mentiri q̃d non est.

76

Caius

Caius Cannius eques Romanus homo nec infacetus & satis literatus, cum se Syracusas ociã di(ut ipse dicere solebat) non negociandi causa cõtulisset, dictitabat se hortulos aliqs uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cũ percrebuisset, Pythius ei quidã, qui argentariam faceret Syracusis, dixit uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio (si uellet) ut suis, & simul ad cœnam hominẽ in hortos inuitauit in posterũ diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur, dixitq; quid eos facere uellet. Ad cœnam tẽpore uenit Cannius. Opipare à Pythio apparatum erat cõuiuium. Cymbarum ante oculos multitudo. Pro se quisq; quod ceperat afferebat, ante pedes Pythij pisces abijciebantur. Tum Cannius, quæso, inquit, quid est hoc Pythi: Tantúmne piscium, tantúmne cymbarũ? Et ille: Quid mirum, inquit, hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium. Hic aquatio, hac uilla istac carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate contendit à Pythio, ut uederet. Grauate ille primo. Quid multa? Impetrat. Emit homo cupidus & locuples, tanti quãti Pythius uoluit, & emit instructos. Nomina facit, nego-

Fabula p̃ amœna, quo astu Græculus Cãnio im posuerit.

Grauate uel grauatim, inuitus & uix.

cium conficit. Inuitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse mature. Scalmũ nullum uidet. Quęrit ex proximo uicino, num ferię quędam piscatorũ essent, quod eos nullos uideret? Nullæ, q̃d sciam, inquit ille, sed hic piscari nulli solent. Itaq; heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cannius, sed quid faceret? nondum eñ Aquilius collega & familiaris meus protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quærerem quid esset dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter (ut ab homine perito definiendi.) Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cũ sit tot uitijs inquinatũ. Quod si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. Ita nec ut emas melius, nec ut uendas quicquam, simulabit aut dissimulabit uir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus, ut tutela XII. tabulis, & circumscriptio adolescẽtium lege * Latoria, & sine lege, iudicijs, in quibus ex bona fide additur. Reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxorię melius, æquius in fiducia, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut

Marginalia: na facit debitorem se constituit. — Formulas iure. — Quod dolo malo gestũ est, id in integrũ restitui oportet. — Circumscribere. — Circumuenire. — Circumducere. — Aliter plectoria. — Bonæ fidei iudicia. — Melius æquius. — Inter bonos bene agier. — Verba sunt solennia, quibus in negocijs bo-

aut cum dicitur inter bonos bene agier, quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium, non in licitatorem uenditor, nec qui contra se liceatur, emptor apponet. Vterque si ad eloquendum uenerit, non plus quàm semel eloquetur. Q. quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum milia. Nemo est qui hoc uiri boni fuisse neget, sapientis negant, ut si minoris quàm potuisset, uendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius: Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse nequiret. Vere id quidem, si quidē id esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panætij uideo in his libris, quos de officijs scripsit, Q. Tuberoni dicere sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reipublicę. Singulorū ēm facultates & copiæ, diuitię sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo paulò ante dixi)

Ne fidei ustebantur.

Noua Scæuolæ in emēdo integritas.

79 Indicaref, id est, æstimaretur.

Semel, id ē, ut sta tim summum precium eloqueretur.

Simile est uēdere minoris q̄ possis, & emere pluris quàm possis.

Ex Ennij Medea.

placere nullo modo potest. Etenim omnino tantum se negat facturum cōpendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuēda est, nec gratia. Sed siue & simulatio & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: Siue uir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum uirum bonū non facile reperiemus. Nunq̃ igitur est utile peccare, quia semper est turpe, & quia semper est honestum uirū bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. Nam cum ex duodecim tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret, à iureconsultis etiam reticentiæ pœna est cōstituta. Quicquid enim esset in prædio uitij, id statuerunt si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentq; Titum Claudiū Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri ea, quorū altitudo officeret auspicijs. Claudius proscripsit insulā & uēdidit, emit P. Calphurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denunciatum est. Itaq; Calphurnius cū demolitus esset, cognouissetq; Claudium ędes postea proscripsisse, * q̃ esset ab augu-

Compendiū, id est, lucrum.

Linguanū cupata, uerum iurisprudentiū sermo.

81 In Claudio reticētia pro dolo malo damnata.

* Aliâs q̃s

auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit, quicquid sibi de ea facere oporteret, ex fide bona. M. Cato sententiam dixit. Huius nostri Catonis pater (ut enim cæteri ex patribus, sic hic qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus.) Is igitur iudex ita pronunciauit, cum in uenundando rem eam scisset, & nō pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonā statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. Quod si recte diiudicauit, nō recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt. Quæ autē possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio seruiebant, sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, quod uitiū uenditor non dixisset, sciens id oportere præstari. Aequitatem Antonius, quoniā id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uēdidisset, nihil fuisse necesse dici, nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter leges,

Arbitrum adegit, id est, uocauit ad arbitrum.

Seruiebāt, id est, debebant seruitutem.

Rigor iuris.

Aequitas.

pinde dixit urgebat, id est, premebat.

Quid in-

Inter leges, & philosophorũ dogmata.

aliter philosophi tollunt astutias. Leges, quatenus manu tenere res possunt. Philosophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus bestiam nō sis, nec agitaturus. Ipse em̃ feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu cum ædes proscribas, tabulã tanq̃ plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanq̃ uideo propter deprauationem consuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili, tamen naturæ lege sancitum

82 est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendũ tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, omniũ inter omnes, interior eorũ, qui eiusdẽ gentis sunt, propior eorum, qui eius-

83 dem ciuitatis. Itaq; maiores aliud ius gentiũ, aliud ius ciuile esse uoluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuo gentium, quod autẽ gentium, idẽ ciuile esse debet. Sed nos ueri iuris germanæq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus, umbra & imaginibus utimur, eas ipsas utinã sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturę & ueritatis exẽplis. Nam quanti uerba illa? Vti ne propter te, fidẽmue tuã captus fraudatusue sim? quàm illa aurea? ut inter bonos bene agi oportet, & sine fraudatiõe. Sed qui

Ius gentiũ ius ciuile continet, nõ cõtra. Iuris formulæ à diuina & naturali ratione ductæ.

qui sint boni, & quid sit bene agi, magna quæstio est. Q. quidem Scæuola pontifex maximus summam uim esse dicebat in omnibus iis arbitrijs, in quibus adderetur, ex fide bona. Fideiq; bonæ nomen existimat manare latissime. Idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis, quibus uitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisq; essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendę sunt, eáque malicia, quæ uult illa quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum, malitia si omnia quę turpia sunt, & mala sunt, mala bonis * anteponit. Nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam fraudémque uindicat, sed etiam in mancipiorum uenditione, uenditoris fraus omnis excluditur. Qui em̄ scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, is prestat edicto ædilium. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædet inscitia. Nec ulla pernicies uitę maior inueniri potest, q̄ in malitia simulatio intelligētiæ. Ex q̄ illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare uideantur.

In mancipijs, id est, seruis & ancillis quæri solet an sana, an fugitiua, an furacia.

* Vetustissimū exēplar habet ponit ante.

Quo-

Quotus enim quisq; reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium proposita abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in his quidem exemplis, in quibus peccare uulgus hominum fortasse nõ putat.
84 Neq; eñ de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserẽdum est, qui non uerbis sunt & disputatione philosophorũ, sed uinculis & carcere fatigandi.
85 Sed hæc consideremus, quæ faciunt hi, qui habentur boni. L. Mutij Basilij locupletis hominis falsum testamẽtum quidem è Græcia Romam attulerunt. Quod quò facilius obtinerent, scripserũt hæredes secum M. Crassum, Q. Hortensiũ, homines eiusdem ætatis potentissimos, qui cum illud falsum esse suspicarẽtur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse uideantur? Mihi quidẽ non uidetur, quanq̃ alterũ amaui uiuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius M. Satyrium sororis filium nomẽ suum ferre uoluisset, eumq; fecisset hęredẽ, hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini (ô turpem notam temporũ illorum) non erat æquum principes ciuis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriã, neq; propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui, qua-

Testamentũ falsum. Notati Crassus & Hortensius.

lis

lis habendus est is, qui non modo non repellit,
sed etiam adiuuat iniuriam? Mihi quidē etiam
ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint
malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed
simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus a-
liud utile interdū, aliud honestū uideri solet fal
sò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis est re
gula, qui hoc nō peruiderit, ab hoc nulla fraus 86
aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est
istud quidē honestum, uerum hoc expedit, res
à natura copulatas audebit errore diuellere, q
fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omniū.
Itaq; si uir bonus habeat hāc uim, ut si digitis
cōcrepuerit, possit in locupletū testamenta no-
men eius irrepere, hac ui non utatur, nec si ex-
ploratum quidē habeat, id omnino neminē un-
q̄ suspicaturum. At si dares hāc uim M. Crasso,
ut digitorum percussione hęres posset scriptus es-
se, qui reuera non esset hæres, in foro mihi cre- 87
de, saltaret. Homo autē iustus, & is quem senti-
mus uirum bonum, nihil cuiq; quod in se transfe
rat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se quis sit uir
bonus, nescire fatetur. At uero si quis uoluerit
animi sui complicatā notionem euoluere, iam
se ipse doceat eum uirū bonum esse, qui prosit,
quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniu
ria. Quid ergo? hic non nocet, qui quodam qua 88
si ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in

eorum

Heredipetæ turpes.

Supini & quibus locus qui non liberet digitulo crepitâtes quippiā significabant.

Notionē formā & speciem dicit.

eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quódque expediat? imò intelligat nihil nec expedire nec utile esse, quod sit iniustum. Hoc qui nõ didicerit, bonus uir esse nõ poterit. Fimbriã consularem audiebam de patre nostro puer iudicem M. Lutatio Pythię fuisse equiti Romano sanè honesto, qui is sponsionẽ fecisset, ni bonus uir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriã se illam rem nunq̃ iudicaturũ, ne aut spoliaret fama probatũ hominem, si contra iudicasset, aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs & laudibus cõtineretur. Huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, nõ modo Socrates nouerat, nullo modo uideri potest quicq̃ esse utile, quod non honestũ sit. Itaq; talis uir nõ
89 modo facere, sed nec cogitare quidem quicq̃ audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id quod iam tritũ est uetustate prouerbiũ: Quum enim fidem alicuius bonitatemq; laudãt, dignũ esse dicunt, qui cum in tenebris mices. Hoc quam habet uim nisi illã, nihil expedire q̃d non deceat, etiamsi id possis, nullo refellẽte obtinere. Videtis igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic quem paulò ante fingebam digitorũ percussione hęreditates omnium posse

De patre, pro à patre inusitatius.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriã, à Fimbria ad rusticos.

Lusus genus erat micatio, digitis repente motis. Cicero de diuinatione: Quid est enim sors? Idem propemodũ quod micare, q̃d talos iace-

posse conuertere. Vt enim quod turpe est, id quis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest, sic quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam & repugnante natura. At enim cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum à spe consulatus longe abesset, & septimum annum post præturam iaceret, neque petiturus unquam consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illud ducere, si se consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed à fide iustitiaque discessit, qui optimum & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est, tunc cum prætor esset, collegiúmque prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res * numeraria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic ut nemo posset scire quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atque iudicio, constitueruntque, ut omnes simul in rostra post meridiem côscenderent, & cæteri quidem alius alio, Marius à sub-

re, quod tesseras. Citat idem adagium & in secundo de Finibus libro.

Notatus Marius quod cōsulatus gratia ab officio recesserit.

90

Notatus Gratidianus, quod collegarum cōmunem gratiam ad se propriè trāstulit.

* Aliâs nummaria.

Vt cum admiratione, ni mauis. Et, q̃d alij scribunt.

à subsellijs in rostra rectà, idq; quod communiter cōpositum fuerat solus edixit, & ea res(si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus uicis statuæ factæ, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo unq̃ multitudini fuit charior. Hæc sunt quæ cōturbant hoīes in deliberatione nōnunq̃, cum id in quo uiolatur æquitas, nō ita magnū, illud autē quod ex eo paritur, permagnū uidetur: ut Mario, præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, nō ita turpe, cōsulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. Sed omniū una regula est, quam cupio tibi esse notissimam. Aut illud quod utile uidetur, turpe ne sit: aut si turpe est, ne uideatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligētiam tuam, ut uideas quæ sit in ea specie, forma & notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut cōmodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & splendore & nomen amittas? Quid est quod afferre tantū utilitas ista, quæ dicitur, possit? quantū auferre, si boni uiri nomē eripuerit, fidem iustitiamq; detraxerit? Quid enim interest utrum ex homine se cōuertat quis in beluam: an hominis figura immanitatē gerat beluæ?

Explica, nam superius cōplicatā dixit notionē.

luæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiã consequantur? Nonne id faciũt, quod is, qui etiam socerum habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei uidebatur plurimũ posse alterius inuidia. Id q̃ iniustum in patriam, q̃ inutile, q̃ turpe esset, non uidebat. Ipse autem socer in ore semper Græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi.

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinẽ adiũxerit ducta eius filia.

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est, alijs rebus pietatem colas.

Euripideũ carmẽ à Cæsare usurpatũ.

Capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? Ecce tibi qui rex populi Romani dominusq́ omnium gentium esse concupierit, idq́ perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestã esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum, earumq́ oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse, in ea ciuitate quæ libera fuerit, quæq́ esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit esse utile, qua hunc obiurgatione, aut quo potius cõuitio à tanto errore coner auellere? Potest enim (dij immortales) cuiq́ esse utile, fœdissimum, & teterrimũ parricidium patriæ

Cæsar parẽs patriæ

triæ, quis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur. Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidē sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, re unum sonare uideant. Nunc abeo ad uulgi opinionem. Quę maior utilitas, quàm regnandi esse possit? Nihil cōtra inutilius ei, qui id iniuste cōsecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationem. Possunt enī cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni, & nocturni metus? uita insidiarum periculorumq; plenissima?

appellat⁹, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronē libera dixit.

Multi iniqui atq; infideles regno, pauci sunt bo-
94 ni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tãtulo & Pelope proditū iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu Populi Romani Populū ipsum Romanū oppressisset, ciuitatemq; nō modo liberam, sed etiam gentibus imperantē, seruire sibi coēgisset? hunc tu quas cōscientię labes in animo censes habuisse?
95 quæ uulnera? Cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea cōditio sit, ut qui illam eripuerit in maxima, & gratia futur⁹ sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanq̃ id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterū, & à senatu nostro iudicatū est. Cum

enim

enim rex Pyrrhus Populo Romano bellum ultrò intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac potēte, perfuga ab eo uenit in castra Fabricij, eiq; est pollicitus, si præmiū ei proposuisset, se ut clàm uenisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum ueneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum, idq; eius factū à senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus & flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non uirtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius, uel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, uel senatui nostro, qui nunq̃ utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare an uenenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria. Sin ipsæ opes expetuntur, quoquo modo non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filij sententia. Quas ciuitates L. Scylla pecunia accepta ex senatusco̅sulto liberauisset, ut hę rursus uectigales essent, neq; his pecuniā, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio, Pyratarū enim melior fides, quàm senatus. At aucta uectigalia. Vtile igitur. Quousq; aude-

Historię à Pyrrhi medico epistolam Fabricio missam narrant.

96

Turpis eo̅ quę nec utilis L. Philippi sententia.

audebunt dicere, quicq̃ utile q̃d non honestũ: potest autẽ ulli imperio, q̃d gloria debet fultũ esse & beneuolentia sociorũ, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis ẽm mihi uidebatur præfracte ærarium uectigaliaq; defendere: omnia publicanis negare, multa socijs, cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoq; magis quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reipublicę pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat, semper autem addebat, uincat utilitas, potius diceret, nõ esse æquã, quia non esset utilis Reipublicæ, quàm cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

Cato perstrictus.

Turpis oratio Curij: Vincat utilitas.

* Nomina facit.) Nomina facit, debita contrahit.
Non licitatorem.) Licitator, der etwas feylscht.
Nequicquam sapere sapientem.) Μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.
C. Sergio Oratæ.) Require hoc ex I. de Oratore.
Sed qui sint boni.) Inter bonos bene agi.
Vt si digitis cõcrepuerit.) Digitorum percussione. Prouerbium, id est, leui momento.
Qui cum in tenebris.) Micare digitis, ludi genus est Cicero de Diuinatione.
¶Formulas aliquot & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus uidetur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionum. Sit ne boni uiri in maxima caritate annonæ familiam non alere? in utranq; partem disputat, sed tamen ad extre

mum utilitate ut putat officium dirigit, magis q̃ humanitate. Quærit si in mari iactura facienda sit, equi ne preciosi potius iacturã faciat, an seruuli uilis? Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripietne suum? Minime. Non plus, q̃ si nauigãtem in altum eijcere de naui uelit, quia sua nõ sit. Quoad em̃ peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, nõ domini est nauis, sed nauigãtium. Quid si in una tabula sint duo naufragi æque sapientes,* sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat uero, sed ei cuius magis intersit uel sua, uel Reipublicæ causa uiuere. Quid si hęc paria in utroq; nullum erit certamẽ, sed quasi sorte, aut in dimicando uictus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet? cuniculos agat, ad ærarium, indicétne id magistratibus filius? Nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem si arguatur. Igitur nõ patria præstat omnibus officijs? Imò uero, sed ipsi patrię conducit pios habere filios in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebitne filius? Imò uero obsecrabit patrem, ne id faciat, si nihil proficiet, accusabit, Minabitur etiam. Ad extremum si ad perniciẽ patriæ res spectabit, patriæ salutẽ anteponet saluti patris.

Sumpta, conducta.

Vetus exẽplar, sibi uter rapiat.

Agere cuniculos, ut ante agererimas.

Quærit etiã ſi ſapiens adulterinos nummos ac ceperit imprudens pro bonis, cum id reſcierit, ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat pro bonis? Diogenes ait, Antipater negat, cui poti᷒ aſſentior. Qui uinum fugiens uendat ſciens, debeatne dicere? Nõ neceſſe putat Diogenes. Antipater uiri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorum. In mancipio uendendo dicendáne uitia? Nõ, ea, quæ niſi dixeris redhibeatur mancipium iure ciuili. Sed hæc, mendacẽ eſſe, amatorẽ, aleatorẽ, furacem, ebrioſum, alteri dicenda uidentur, alteri nõ dicenda uidetur. Si quis aurum uendens orichalcũ ſe putat uendere, indicet ei ne uir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit millenariũ? Perſpicuum eſt iam, & quid mihi uideat, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominaui, controuerſia. Pacta & promiſſa ſemperne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut prætores dicere ſolent) facta ſint? Si quis medicamentũ cuipiam dederit, ad aquam intercutẽ, pepigeritq́; ſi eo medicamento ſanus factus eſſet, ne illo unq̃ poſt uteretur. Si eo medicamento ſanus factus ſit, & annis aliquot pòſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, qui cũ pepigerit impetret, ut item eo liceat uti: quid faciendũ ſit, cum ſit is inhumanus, qui non cõcedat uti, nec ei quicq̃ fiat iniuriæ? Vitæ & ſaluti conſulendum eſt. Quid ſi quis ſapiens roga-

Fugiens, quod duraturum non ſit.

Redhibitio, cũ uenditor rem emptor p̃cium recipit, uerbũ eſt iuriſcõſultorum.

Aqua intercꝰ, quæ hydrops aut hydropiſis.

rogatus sit ab eo, qui hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquat, ut antequam hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset, faciat quod promiserat ille, nec ne? promisisse nollē, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniā promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit quàm si ceperit: nisi fortè eam pecuniam in Reipublicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. At ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ab his ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëtonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset. Optauit ut in currum patris tolleretur. Sublatus est, atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse seruatum. Quid quod Theseus exigit promissum à Neptuno, cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca, quo optato impetrato Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset, illo anno immolauit Iphigeniam,

De Sole & Phaëtonte filio.

De Theseo & Neptuno.

De Agamemnone & filia immolata.

qua nihil erat eo quidem anno natū pulchrius, promiſſum potius nō faciendum, ꝗ tam tetrum facinus admittēdum fuit. Ergo & promiſſa nō facienda nonnunꝗ, neq; ſemper depoſita reddēda ſunt. Si gladium quis apud te ſana mente depoſuerit, repetat inſaniens, reddere peccatū ſit, non reddere officium. Quid ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ, reddéne depoſitum? Non credo. Facies em̄ contra Rempublicā, quæ debet eſſe chariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta uidētur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. Facere promiſſa, ſtare cōuentis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. At de his quidem, quæ uident̄ eſſe utilitatis contra iuſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis, primo libro officia duximus, in eiſdem uerſemur, cum docebimus ea, quæ uidentur eſſe utilia, neque ſint uirtuti inimica. Ac de prudentia quidem quam uult imitari malitia, itémque de iuſtitia (quæ ſemper eſt utilis) diſputatum eſt.

DE FORTITVDINE.

Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur, altera in cōformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ. Vtile uidebatur Vlyſſi, ut quidā poëtæ Tra

gici prodiderunt. Nam apud Homerum optimum autorẽ, talis de Vlysse nulla suspicio est, sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniẹ militiam subterfugere uoluisse. Non honestum consilium. At utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare, & Ithacæ uiuere ociose, cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego uero istam cõtemnendam & abijciendam, quoniam quæ honesta nõ sit, ne utilẽ quidẽ esse arbitror. Quid em̃ auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatiõe perseuerasset, qui cum maximas res gesserit in bello, tamẽ hęc audiat ab Aiace:

Vlysses, ne ad Troiã iret, furorẽ simulauit, agrũ proscissum sale serens.

99 Palamedes odoratus illi⁹ astutiã, filium eius, q̃ sulcus ducendus erat obiecit. Vlysses arte aratrũ suspendit. Itaque detecta fraus, cui⁹ rei memor Vlysses, postea Palamedẽ falso crimine natus oppressit.

> Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
> Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
> Furere assimulauit, ne quo iret, institit.
> Quod ni Palamedis perspicax prudentia,
> Istius percepisset malitiosam audaciam,
> Fide sacratum ius perpetuo falleret.

Ex tragœdia quapiam senarij sunt.

Illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id q̃d fecit, dimicare melius fuit, q̃ deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed omittamus & fabulas, & externa, ad rem factam, nostramq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum cõsul iterum in Aphrica, ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autẽ patre Hanniba-

nibalis Hamilcare, iuratus missus est ad senatum, ut nisi essent redditi Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam uenisset, utilitatis speciẽ uidebat, sed eam (ut res declarat) falsam iudicauit. Quę erat talis, manere in patria, esse domi suæ, cum uxore, cum liberis, quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quæ censes? magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est uirtutum proprium nihil extimescere, omnia humana despicere: nihil quod homini accidere possit intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In senatum uenit, mandata exposuit, sentẽtiam ne diceret, recusauit, quandiu iureiurando hostiũ teneretur, non esse se senatorem. Atq; illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ) reddi captiuos, negauit esse utile. Illos enim adolescẽtes esse, & bonos duces, se iam cõfectũ senectute. Cuius cum ualuisset autoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit. Neq; eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; uero tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci. Sed iusiurandum cõseruandum putabat. Itaq; tum (inquam) cum uigilando necabatur, erat in meliori

liori causa, quàm si domi senex captiuus & per iurus, consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiã dissuaserit. Quomodo stulte? etiam ne si Reipublicæ conducebat? Potest autẽ quod inutile Reipublicæ sit, id cuiquam ciui utile esse? Peruertũt homines ea, quæ sunt fundata natura, cum utilitatem ab honestate seiungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo possum⁹. Nam quis est qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime prosequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima & summa habemus, utilitatis nomen nõ tam splendidum quàm necessariũ ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, nõ eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam qui deum semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter, plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. An ne turpiter faceret? Primum minima de malis. Num igitur tãtum mali turpitudo ista habebit.

quã-

Subaudi, erant deli genda. Eclipsis usitata in sermonibus uulgo usurpatis.

quantum ille cruciatus? Deinde illud etiã apud Accium: Fregisti ne fidem? Neq; dedi, neq; do infideli cuiq̃. Quanq̃ ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemad modum nos dicamus, uideri quędam utilia quę non sint, sic se uidere dici quędam honesta, quæ non sint. Vt hoc ipsum uidetur honestum, conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse. Sed fit non honestum, quia quod per uim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. Hæc ferè contra Regulũ. Sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, qui nec irasci solet, nec nocere. Hæc quidem ratio non magis cõtra Regulum q̃ contra omnium iusiurandum ualet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. Est em̃ iusiu randum affirmatio religiosa: Quod autem affirmate & quasi deo teste promiseris, id tenẽdum est. Iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. Nam prçclare Ennius: O fides alma, apta pinnis, &

Iusiurandum.

101 iusiurandum Iouis. Qui igitur iusiurãdum uiolat, is fidem uiolat, quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi (ut in Catonis oratione est) maiores nostri esse uoluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, q̃ sibi

Fides in Capitolio Ioui proxima.

sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id aūt non modo nō summum malum, sed ne malum quidem esse maxima autoritate philosophi affirmant. Quorū quidem testem nō mediocrem, sed haud scio an grauissimum Regulū, nolite quæso uituperare. Quem enim locupletiorē quærimus, q̄ principem Populi Romani, qui retinendi officij causa, cruciatum subierat uoluntarium? Nam q̄d aiunt minima de malis, id est, ut turpiter potius, q̄ calamitose, an est ullū maius malū turpitudine? Quę si in deformitate corporis habeat aliqd offensionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet uideri? Itaq; neruosius qui illa disserunt, solum audent malum dicere, id quod turpe sit. Qui autē remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem: Neq; dedi, neq; do fidem infideli cuiq̄: Idcirco à poëta dicit, quia cum tractaret Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si hoc sibi sumūt, nullam esse fidem, quę infideli data sit, uideant ne quæratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe cum hoste seruāda. Quod enim iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id obseruandū est. Quod aliter, id si nō fecerit, nullum periurium est. Vt si prædonibus pactū pro capite precium nō attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id

Certè, concedentis.

Neruosius ut Stoici. Remissius ut Peripatetici.

Iustis hostibus pacta præstāda latronibus nihil oportet.

non feceris. Nam pirata nō est ex perduellium numero definitus, sed cōmunis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non em̃ falsum iurare, peierare est, sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur (more nostro) id non facere, periurium est. Scite enim Euripides:

Quid peierare.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

In Hippolyto coronato. ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ' ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periurio. Cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totum ius fœciale, multa sunt iura cōmunia. Quod ni ita esset, nunquam claros uiros senatus uictos hostibus dedisset. At uero T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia cum male pu-
103 gnatum apud Caudiū esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his. Iniussu enim populi, senatusq; fecerant: eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum tribuni plebis erāt, quod eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atq; huius deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur suasor & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mācinus, qui ut Numantinis, quibus cum sine senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationē suasit eam, quam Lucius Furius, & Sextus

Romanus exercitus in Caudinis furcis sub iugū missus à Samnitibus.

tus Attilius ex senatusc̃osulto ferebant, qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic quàm Q. Pompeius, quo cum in eadem caussa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea quæ uidebat utilitas, plus ualuit quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. Quasi uero forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus, quod si ipse autor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent, ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putauit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod ualde utile sit, id fieri honestum, imò uero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum, nec quia utile, honestum est: sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exẽplis, haud facile quis dixerit, hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratiõe dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile uidetur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit.

Itaq;

Quāta antiquitus iurisiurandi religio.

Itaq; ista laus non hominis, sed temporum. Nullum enim uinculum ad astringendam fidem iureiurādo maiores arctius esse uoluerūt. Id indicant leges in XII. tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides. Indicant notationes, animaduersionesq; cēsorum, qui nulla de re diligentius q̃ de iureiurādo iudicabāt. L. Manlio Auli filio cum dictator fuisset M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. Criminabatur etiam quòd Titum filiū, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitari iussisset. Quod cum audiuisset adolescens filius, negociū exhiberi patri, accurrisse Romā, & cum primo lucis Pōponij domum uenisse dicitur: Cui cum esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid cōtra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris, ad se adolescentē iussit uenire. At ille ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurādum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius, rem ad populum detulit, docuit cur sibi causa desistere necesse esset. Manliū missum fecit. Tātum temporibus illis iusiurandum ualebat: atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo pro-

Pōponius iusiurandum etiā metu extortū præstandum putauit.

eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit. Cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus uir in primis, & qui nuper * indulgens in patrem, idem acerbus & seuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurãdo, sic decem illi quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Hannibal in castra redituros, ea quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, uituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius bonus autor in primis scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à senatu re non impetrata. Vnum ex decem, qui paulo post egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur. Non recte. Fraus enim districingit, non dissoluit periuriũ. Fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudentiam. Itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Hannibalẽ duceretur. Sed illud maximũ. Octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non cẽsuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset, ut esset insitum militi

Torquati cognomẽ.

* Aliàs qui per indulgens. Indulgens quem acerbum in se, sic tamen amauit, idem filiũ securi percussit.

P bus

bus nostris aut uincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis, scripsit idem, quod senatus Populúsque Romanus, rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ uidentur utilia, uincuntur. Attilius autem, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberaretur, eósque à censoribus omnibus ignominijs notatos. Sed huius loci finis sit. Perspicuum est enim quæ timido animo, humili, demisso, fractóque fiant, (Quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideretur, non quod Reipublicæ censuisset, aut domi remanere uoluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, & fœda, & turpia.

g. L. Manlio Auli.) Extant pleræque historiæ ex his apud Liuium.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium uirtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Anniceríj philosophi nominati, omne bonũ in uoluptate posuerunt, uirtutéq; censuerunt ob eam rem esse laudandã, quod efficiens esset uoluptatis. Quibus * obsoletis, floret Epicurus, eiusdẽ

Cyrenaici Epicurei ab Aristippo Cyrenaico. 105 Annicerij.

fere

fere adiutor, autorq́; sententię. Cum his uelis, equisq́;(ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed uita hominis beata corporis firma constitutione, eiusq́; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur, certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur, an ut conquirat undique suauitates? Quàm miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? Quod autem munus prudentiæ, an legere intelligentur uoluptates? Fac nihil isto esse iucũdius, quid cogitari potest turpius? Iam qui dolorem summũ malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumq́; cõtemptio? Quàmuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala, dolore, ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæret (ut aiunt.) Nam qui potest temperantiam laudare is qui ponat summum bonum in uoluptate? Est autẽ temperantia libidinum inimica. Libidines autẽ consectatrices uoluptatis. Atq; in his tamẽ tribus generibus quoq; modo possunt, nõ incallide

ab Annicere, qui priore sectã emẽdauit.

Obsoletis, id est, obscuratis.

Velis, equisq́; prouerbialiter.

Aqua hæret.

tergiuersantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperatiam inducunt non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim uoluptatis magnitudinem, doloris detractione finiri. Iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesque hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec communitas esse potest, nō plus quàm amicitia, si hæc non per se expetātur, sed ad uoluptatem utilitatémue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem uoluptatē dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachū iudico, qui se dirempturos cōtrouersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec uero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, is ex dissimilibus rebus misceri & tēperari potest. Sed de hoc hactenus. Magna em̄ res, alio loco pluribus uerbis disputata, nūc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea,

De finib' bonorū & malorum.

quæ

quæ uideretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate cõiunctio. Nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse nonnihil utilitatis certe nihil habebit.

Aristippo Cyrenaici.) Aristippus Cyrenaicus fuit. Inde nomen sectæ fuit. Et Annicerij dicti sunt ab Annicere Cyrenaico.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus Marce fili, mea quidem sententia magnum, sed perinde erit ut acceperis. Quanq̃ & hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanq̃ hospites erunt recipiendi. Sed ut si ipse uenissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara uoce patria reuocasset) aliquando me quoq; audires, sic quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est, tribues his temporibus quãtum poteris, poteris autem quãtum uoles. Cum uero intellexero te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis, absens loquar. Vale igit̃ mi Cicero, tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum, sed multo fore chariorem, si talibus monumentis, præceptisq; lætabere.

MARCI TVLLII CICERONIS Officiorum III. libri FINIS.

ANNOTATIONES IN TERtium librum Officiorum.

60 SI discendi labor.) Discendi noue dixit pro discere.
61 Ea efficiens est utilitatis.) Cupiens uoluptatum & similia satis in usu sunt, hoc ut minus usitatum annotare uisum est.
62 Conuenienter naturæ uiuit.) Verbi casum addidit aduerbio. Id tamen apud Græcos usitatius est, quam apud Latinos.
63 Progressione discendi.) Progressionē dixit profectum. Rursus numero sexagesimoquinto. Si qua ad uirtutem facta est progressio. Ingressus initium est, progressio profectus.
64 Est alibi citatum.
65 Aliter enim teneri non potest.) Aliter rursum propemodum posuit pro alioqui.
66 Respublicę cōtinentur.) Continētur dixit, pro constant, nam aliter continetur, quod comprehenditur aut inclusum est.
67 Ex quo efficitur.) Efficitur dixit, pro colligitur argumentis.
68 Humana consociatio.) Consociandi uerbo fortasse timuissemus uti, ni Cicero usurpasset.
69 Violare alterum.) Græcorum more usurpauit uiolandi uerbum, non pro uim inferre, sed pro iniuriam facere, præter ius, Græci dicunt ὑβρίζειν, & ὕβριν, non solum uim, uerum etiam iniuriam, aut contumeliam uocant.
70 Consilium eius peremisset.) Noue usus est uerbo perimendi, nisi fortè mendum subest, & legendum est præuenisset.
71 Deos hominesq́; cęlare possumus.) Cęlamus eos aliquid, quibus clàm esse uolumus, quod agimus.
72 Minime male illi quidem.) Peculiare est Ciceroni, ad hunc modum coniungere, quidem & illi: Quod ut apud hunc frequens est, ita haud scio, an apud quenquam uetustiorum reperiatur.
73 Est alibi citatum.

74 Hoc animo inter se fuisse.) Vt dicimus, nouimus inter nos, amant inter se, id est, alter alterum. Ita hic dictum est, hoc anno fuisse inter se, pro utrunque in alterum.
75 Eosq; exterminant.) Rursus exterminãt dixit, pro è finibus suis eiiciunt, quod Latini interpretes ferè usurpant pro perdunt.
76 Orationis uanitatem.) Vanitatem dixit, ut pugnet cum ueritate, cum uulgo putemus uanitatẽ esse iactantiam, fortassis ob id quod ferè mentiantur multa gloriosuli.
77 Argentariam faceret.) Vt dicitur quæstum facere, qui negociat, ita argentariã facere dixit Cicero.
78 Nomina facit.) Nomina facit, qui se debitorẽ cõstituit, unde & bonæ fidei debitores, bona nomina dicuntur.
79 Semel indicaretur.) Indicare dixit æstimare. Id annotandum putauimus, quod in omnibus quos uiderim libris comperimus deprauatum iudicaret.
80 Vt etiam si minoris.) Vt, hic habet significationem exempli, cõfert enim factum cum facto. Qui pluris emit cum licuisset minoris emere, uir bonus est iudicatus, at non sapiens. Perinde esset si minoris uendidisset, quod potuisset pluris uendere. Hoc admonere uisum est, quod hunc locum compererim, in multis exemplaribus uitiatum, nec à commentariorum scriptoribus aliquid lucis adduci.
81 Proscripsit insulam.) Proscribitur homo, qui damnatur hoc genere damnatiõis. Proscribitur domus aut alia res, quæ uenalis scripto proponitur. Et insulam uocat domum undique semotam ab aliis ædibus, quales ferè sunt magnatum.
82 Societas est enim.) Subinde occurrit apud Ciceronem, ut enim ponatur tertio loco, præsertim cum adest uerbum, est.
83 Interior eorum.) Interiorem dixit coniunctiorem, unde & intime coniuncti dicuntur, qui arctissima necessitudine copulati sunt.

84 Testamentarij.) Qui supponunt testamēta, aut alioqui fraude inuadunt.

85 Vinculis & carcere castigandi.) In nōnullis exēplaribus, pro castigandi habebatur fatigandi.

86 Ab hoc nulla fraus aberit.) Reciprocauit loquē di formam. Nam dicimus, non abest à suspicione furti, hic dixit, ab hoc nulla fraus aberit.

87 Est alibi citatum.

88 Perficiat ut ueros hæredes.) Rursus perficiat dixit pro efficiat, siue faciat.

89 Est alibi.

90 Est alibi.

91 Non ita magnum.) Ac mox, non ita turpe. Ita tantum habet epitasim, nihil aūt illi respondet, quod genus est cum dicimus: Ita sum hominem expertus, ut denuo nolim experiri.

92 Quid? qui omnia recta.) Quid separandum est à sequenti sermone quod expergefacit lectorem, ut ante monstrauimus.

93 Nam si uiolandum est.) Duo senarij sunt, tamet si Cicero non seruat in his legem, quam Græci Tragici seruant. Porrò in secūdo uersu, aut uerbum est, eli dendum est, aut in coniunctio, ut constet metri ratio.

94 Multi iniqui atq; infideles.) Trochaicus est tetrameter catalecticus, nisi quòd duæ postremæ dictiones in omnibus quæ uiderim, exēplaribus erant trāspositæ, boni sunt, pro sunt boni.

95 In maxima gratia.) In precio esse utilissimum est, in honore esse, itidem: In gratia & gloria esse, non perinde usitatū, eoq; annotauimus, ne quis ita uereatur loqui, cum Ciceronem habeamus autorem.

96 Si pręmium ei proposuit.) Videbatur hic sermo magis requirere pronomen reciprocum, si pręmium sibi proposuisset, sed uitasse uidetur amphibologiam. Nos in huiusmodi locis ferè solemus uti ipsi.

97 Pręfractè defendere.) Cicero pręfractos uocat, qui à sententia nō possunt abduci, quos, ni fallor, Gręci uocant αὐθάδεις pręfractè pertinaciter. Hoc annota

ui, quod eruditi quidam contẽderint has uoces nõ esse Latinas.
98 Stare conuentis.) Pro seruare pacta. Inusitatius quod dixit Vergilius: Manere dictis, apud Græcos mollius est ἐμμένειν.
99 Et Ithacæ uiuere ociose.) Opinor Ithacam hic usurpari pro urbe eius insulæ, alioqui mirum nõ addidisse præpositionem, neque enim permitteret hic sibi Cicero, quod permisit Vergilius: Deuenêre locos lætos, & cætera.
100 Cuius ipse princeps.) Sex senarij sunt, q̃s oportet in exemplaribus distinguere. Cuius hic non efficit nisi unicam syllabam, quemadmodum apud Terẽtium: eius, deos, monosyllaba sunt ubique. Et istius, simili contractione fit dissyllabum, & percepset legendum, pro percepisset.
101 O fides alma.) Trochaicus est tetrameter catalecticus. Aptum dixit, undique concinnatum, ut Vergilius: Stellis ardentibus aptum. Cum quid ita contextum est gemmis aut similibus, ut inter sese contingant, nam ab ἅπτομαι Latina uox ducta uidetur.
102 Alibi citatum.
103 Iniussu enim populi.) Iussu tuo, iniussu tuo, iussus feci, iniussus fecisti.
104 Fœdus fecerat.) Inire fœdus, ictũ fœdus, pactũ fœdus, ferire fœd⁹, percussum fœdus, usitatiora sunt, quàm facere fœdus, & ob id annotare uisum est.
105 Efficiens uoluptatis.) De quo & ante annotauimus.

F I N I S.

P 5 QVAE